

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АДИКЦІЇ ПІДЛІТКІВ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Османова А.М., Єрмеєнко І.С. Психологічні детермінанти адикції підлітків від психоактивних речовин. Здійснено аналіз наукових підходів про причини виникнення адикції від психоактивних речовин. У психологічній літературі адикція розглядається як форма девіантної поведінки, тобто такої, що виходить за межі офіційно встановлених або фактично сформованих соціальних норм і шкодить як людині, так і суспільству. Спираючись на дослідження науковців, ми вважаємо, що адиктивна поведінка є виявом бажання змінити власний психічний стан у напрямку виникнення інтенсивних позитивних емоцій насамперед за допомогою вживання психоактивних речовин.

У статті, підкреслюється, що підлітковий вік є найнебезпечнішим періодом щодо формування узалежненої поведінки. Прагнення до пізнання всього нового, незвичайного, прагнення якомога скоріше стати дорослим, перейняти звички і засоби поведінки старших, острах відстати від однолітків, здаватись у їх очах смішним тощо. Це дуже часто призводить до вживання психоактивних речовин.

Зазначається, що зловживання психоактивними речовинами може викликати тимчасові порушення поведінки, настрою і мислення тощо.

Клінічні теоретики пропонують пояснення причин виникнення у людей зловживання і залежності від психоактивних речовин з різних точок зору: соціально-культурної, психологічної та біологічної. Жодна з цих точок зору, проте, чітко не підтверджена за допомогою досліджень. Подібно до багатьох інших захворювань, непомірне і

систематичне вживання психоактивних препаратів все більше розуміється як результат взаємодії всіх цих факторів.

Ключові слова: адикція, психоактивні речовини, підлітковий вік, поведінка, соціокультурна точка зору, психодинамічна та біологічна теорія.

Османова А.М., Еремеенко И.С. Психологические детерминанты аддикции подростков от психоактивных веществ. Стаття посвящена проблеме аддикции подростков от психоактивных веществ. Осуществлен анализ взглядов ученых про особенности и детерминанты аддиктивного поведения. В психологической литературе аддикция рассматривается как форма девиантного поведения, которое выходит за пределы официально- установленных или фактически сложившихся социальных норм и вредит как человеку, так и обществу. Опираясь на исследования ученых, мы считаем, что аддиктивное поведение является проявлением желания изменить свое психическое состояние в направлении возникновения интенсивных положительных эмоций прежде всего посредством употребления психоактивных веществ.

В статье подчеркивается, что подростковый возраст является наиболее опасным периодом в плане формирования зависимых поведения. Стремление к познанию всего нового, необычного, стремление как можно скорее стать взрослым, перенять привычки и средства поведения старших, боязнь отстать от сверстников, казаться в их глазах смешным и так далее, все это очень часто приводит к употреблению психоактивных веществ.

Отмечается, что злоупотребление психоактивными веществами может вызвать временные нарушения поведения, настроения и мышления и т. д.

Клинические теоретики предлагают объяснения причин возникновения у людей злоупотребления и зависимости от психоактивных веществ с разных точек зрения: социально-культурной, психологической и биологической. Ни одна из

этих точек зрения, однако, не получила четких подтверждений с помощью исследований. Подобно многим другим заболеваниям, неумеренное и систематическое употребление психоактивных препаратов все более понимается как результат взаимодействия всех этих факторов.

Ключевые слова: аддикция, психоактивные вещества, подросток, поведение, социокультурная точка зрения, психодинамическая та биологическая теория.

Osmanova A.M., Ereimeenko I.S. Psychological determinants of teenagers' addictions from psychoactive drugs. The article is dedicated to the problem of teenagers' addictions from psychoactive drugs. The analysis of opinions of scientists about the features and determinants of addictive behavior is carried out. In psychological literature addictions are examined as a form of deviance, which goes beyond officially established or actually folded social norms and harms both the man and society. Leaning against researches of scientists we consider that addictional behavior serves as manifestation of desire to change the mental condition towards the emergence of intense positive emotions primarily through the use of psychoactive drugs.

It is underlined in the article, that juvenile period is the most dangerous period of the formation of dependent behaviors. Aspiration to cognition all new and unusual, aspiration as quick as possible to become an adult, to adopt habits and facilities of behavior of elders, fear to fall behind from coevals, to seem funny in their eyes and etc, all this very often leads to the use of psychoactive drugs.

It is noted that abuse of psychoactive drugs can cause temporal violations of behavior, mood, thinking etc.

Clinical theorists propose explanations of reasons of origin in people of abuse and dependence on psychoactive drugs from the different points of view: sociocultural, psychological and biological. However, none of these points of view did not get clear confirmations by researches. Like many other diseases, immoderate

and systematic use of psychoactive drugs is more understood as a result of interaction of all these factors.

Key words: addiction, psychoactive drugs, teenager, behavior, socio-cultural point of view, psychodynamic and biological theory.

Постановка проблеми. Однією з найнегативніших тенденцій останнього часу є зростання кількості зловживання психоактивними речовинами серед підлітків і відбувається патоморфоз наркологічної патології. Останнім часом проблема залежної поведінки людини є досить актуальною в сучасному суспільстві і досліджується в широкому контексті. Сучасні вітчизняні дослідження в цій галузі найповніше відображаються в системній моделі Хажиліна І.І. [7, с. 12–36], згідно з якою залежність від психоактивних речовин – це захворювання мозку, яке проявляється комплексом розладів поведінки, що є результатом взаємодії біологічних і психосоціальних факторів. Відповідно до МКБ-10 синдром залежності визначається, як «згубне вживання або вживання речовин зі шкідливими наслідками».

Вивчення причин, що сприяють виникненню психічних захворювань і відхилень від психоактивних речовин, з метою їх своєчасного виявлення і усунення нині є ключовим елементом, що лежить в основі охорони психічного здоров'я людини.

Аналіз наукових досліджень дозволяє виокремити декілька наукових підходів у сучасних наукових дослідженнях, зокрема розв'язання проблеми адиктивної поведінки – Казначєєв В.П.; стратегії формування здорового способу життя досліджує Оржеховська В.М.; питання причин та наслідків підліткового вживання психоактивних речовин висвітлені в роботах Н. Максимової, В. Оржеховської, Д. Колесова, І. П'ятницької, В. Бітенського, Б. Херсонського, К. Лисецького; усвідомлення єдиної сутності тютюнопаління, вживання алкоголю, нелегальних наркотиків, токсичних речовин підлітками аналізувались Н. Бурмакою, І. Шишовою, Н. Сиротою, В.

Ялтонським, О. Пилипенком, Б. Лазоренко; сутнісні характеристики залежності від психоактивних речовин описані А. Макєєвою, Д. Снікєєвою, Л. Горбатенко, А. Родіоновим і В. Родіоновим, Н. Куреком, В. Менделевичем.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу основних підходів до пояснення причин виникнення адикції від психоактивних речовин у підлітків.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Підлітковий вік є важливим періодом зростання і формування людини та інтенсивної соціалізації особистості. За силою і гостротою ці процеси близькі до соціопсихобіологічної кризи, що породжує серйозні проблеми в стані здоров'я підлітків. Соціалізація сучасних підлітків характеризується засвоєнням негативних соціальних стереотипів, яке виявляється в збільшенні осіб з ризиком формування адиктивної поведінки [5].

Насамперед зазначимо, що адиктивна (узалежнена) поведінка розглядається як форма девіантної поведінки, тобто такої, що виходить за межі офіційно встановлених або в дійсності сформованих соціальних норм і шкодить як людині, так і суспільству [1; 3; 4; 7 та ін.]. Спираючись на дослідження цих науковців, ми вважаємо, що узалежнена поведінка є виявом бажання змінити власний психічний стан у напрямку виникнення інтенсивних позитивних емоцій, насамперед, за допомогою вживання певних речовин (алкоголю, канабіноїдів, опіоїдів та інших).

Термін «психоактивна речовина2» нині часто використовується замість поняття «лікарський засіб» частіше тому, що багато людей не вважають, що такі речовини, як алкоголь, тютюн і кофеїн, також належать до лікарських засобів. Після прийому будь-якої психоактивної речовини, як алкоголь, кокаїн, марихуана або лікарський препарат, трильйони його молекул виявляються в кров'яному руслі і рухаються в напрямку до головного мозку [8, с. 63]. Там ці молекули викликають низку біохімічних змін, які впливають на нормальне функціонування

головного мозку й організму в цілому. Тому не дивно, що зловживання психоактивними речовинами може призвести до виникнення різного роду патологічних станів [2, с. 122].

Психоактивні речовини, що викликають зловживання, підрозділяються на різні категорії: депресанти - алкоголь та опіоїди, які пригнічують активність центральної нервової системи (ЦНС); стимулятори ЦНС - кокаїн та амфетаміни; галюциногени - ЛСД, що викликають маячні стани, галюцинації та інші найсильніші зміни в сенсорному сприйнятті; препарати з конопель - марихуана, які надають галюциогенну, депресивну і стимулювальну дію на центральну нервову систему. Багато людей вживають відразу кілька психоактивних препаратів за один прийом. Така практика має назву полінаркоманії.

Клінічні теоретики пропонують пояснення причин виникнення в людей зловживання і залежності від психоактивних речовин з різних точок зору: соціально-культурної, психологічної та біологічної. Жодна з цих точок зору, проте, не отримала чітких підтверджень за допомогою досліджень. Подібно до багатьох інших захворювань, непомірне і систематичне вживання психоактивних препаратів усе більше розуміється як результат взаємодії всіх цих факторів.

Коло теоретиків, прихильників соціокультурної точки зору, висловлює припущення про те, що в людей, які живуть у важких соціально-економічних умовах, велика ймовірність виникнення зловживання психоактивними речовинами і залежності від них. Дійсно, дослідження підтверджують той факт, що в регіонах, де вищий рівень безробіття, спостерігається вищий відсоток людей, які страждають на алкоголізм [2]. Аналогічно, серед нижчих верств суспільства вищий відсоток людей, що зловживають психоактивними речовинами, порівняно з іншими верствами.

Інші прихильники соціокультурної точки зору допускають, що зловживання психоактивними речовинами і залежність від них виявляються в тих сім'ях і в тому соціальному докільлі, де надається велике значення або схвалюється

вживання препаратів такого роду. Дійсно, дослідники підтверджують, що пияцтво більше поширене в середовищі підлітків, чий батьки й однолітки п'ють, а також у середовищі підлітків, чий сім'ї перебувають у скрутному становищі і без засобів до існування [6, с. 4–12].

Пояснення причин зловживання психоактивними речовинами і залежно від них із соціокультурних позицій отримали підтвердження за допомогою проведення великих досліджень, у яких порівнювалося вживання психоактивних препаратів людьми з різних верств суспільства і різних культур. Однак, як і у випадку інших психічних захворювань, соціокультурна точка зору не в змозі пояснити, чому лише в деяких людей з тих, хто зіштовхується з несприятливими соціальними умовами, розвиваються розлади, пов'язані зі зловживанням і залежністю від психоактивних речовин. Пояснення із психологічних (психодинамічних і бихевіористських), а також з біологічних позицій намагаються розглянути це питання глибше.

Прихильники психодинамічної точки зору вважають, що люди, які зловживають психоактивними речовинами і залежні від них, мають сильні потреби в такій залежності, сліди яких можна виявити в ранньому дитячому віці [4]. Прихильники цієї теорії висувують припущення про те, що в тому випадку, коли батьки не задовольняють потреб маленької дитини в турботі й увазі, дитина, імовірно, виростає надмірно залежним від інших людей, шукаючи в них допомоги і розради і намагаючись отримати турботу і увагу, яких йому бракувало в дитинстві. Якщо цей пошук зовнішніх джерел підтримки включає експериментування із психоактивними препаратами, людина може виробити залежність щодо таких речовин.

Деякі прихильники психодинамічної теорії також вважають, що в певних людей у відповідь на позбавлення, що мали місце в їхньому дитячому віці, розвиваються властивості, характерні для особистості, яка зловживає психоактивними

речовинами, які роблять їх схильними до зловживання цими препаратами.

Тести, які вивчають властивості характеру, й опитування пацієнтів вказують на те, що люди, які зловживають психоактивними речовинами або залежні від них, бувають схильніші до несамостійності, некомунікабельності, імпульсивності, пошуків новизни і депресії в порівняно з іншими [4]. Вивчення таких взаємозв'язків, однак, не вносить ясності в питання: риси характеру особистості сприяють виникненню потреби у вживанні психоактивних препаратів або ж вживання психоактивних препаратів робить людей залежними, імпульсивними тощо?

Інші прихильники біхевіористської точки зору висловлюють припущення, що класичне формування умовних рефлексів може відігравати роль у виникненні зловживання психоактивними препаратами і залежно від них [2]. Об'єкт, що символізує собою процес прийому препарату, може діяти як класичний умовно-рефлекторний стимул і доставляти такі ж задоволення, які викликає сам препарат.

Протягом останніх декількох десятиліть учені узагальнили біологічне поняття толерантності щодо лікарських препаратів і поняття абстиненції. При прийомі всередину будь-якого лікарського препарату, він починає посилювати активність певних нейротрансмітерів, які зазвичай діють так, щоб заспокоїти, зняти біль, підняти настрій або посилити пильність. При продовженні прийому даного препарату мозок, мабуть, пристосовується і скорочує власне вироблення нейротрансмітерів [8]. Так як лікарський препарат посилює активність певних нейротрансмітерів, робота мозку з вироблення цих нейротрансмітерів стає менш потрібною. При збільшенні кількості прийнятого препарату вироблення нейротрансмітерів в організмі продовжує скорочуватися, змушуючи людини приймати все більші й більші дози для досягнення бажаного ефекту. Отже, людина, що приймає препарат, виробляє щодо нього толерантність, покладаючись

більше на цей препарат, ніж на біологічні процеси власного організму, для того щоб відчувати спокій, комфорт, гарний настрій або проявляти підвищену пильність. При раптовому припиненні прийому препарату вміст нейротрансмітерів протягом деякого часу залишається зниженим і людина відчуває жахливі відчуття. Абстинентні симптоми будуть проявлятися до тих пір, поки мозок не відновить нормальне вироблення необхідних нейротрансмітерів.

Які саме нейротрансмітери перестають вироблятися у нормальній кількості, залежить від використовуваного препарату. Систематичне і надмірне вживання алкоголю або бензодіазепінів може знизити в головному мозку вироблення нейротрансмітера ГАМК; систематичне використання опіоїдів може зменшити вироблення мозком ендорфінів; а систематичне використання кокаїну або амфетамінів викликає зниження вироблення мозком дофаміну [2].

Така модель допомагає пояснити, чому люди, які систематично вживають психоактивні речовини, можуть виробляти до них толерантність і відчують абстинентні реакції. Але чому використання психоактивних препаратів настільки виправдовує себе і чому деякі люди передусім звертаються до них? Результатом недавнього шквалу досліджень у галузі отримання зображень головного мозку стало припущення про те, що багато, а можливо, і всі психоактивні препарати і наркотики зрештою активізують центр задоволення, або «провідний шлях задоволення» в головному мозку. Ключовим нейротрансмітером у цьому центрі задоволення є дофамін. Коли дофамін там активований, людина відчуває стан задоволення. Музика сприяє активації дофаміну в центрі задоволення. Таку ж дію можуть надавати міцні обійми або похвала. І так само діють психоактивні препарати [2].

Деякі препарати, очевидно, мають прямий стимулювальний вплив на центр задоволення. Згадаймо, що кокаїн і амфетаміни безпосередньо збільшують активність дофаміну. Інші препарати, мабуть, стимулюють центр

задоволення непрямыми шляхами. Біохімічні реакції, викликані алкоголем, опадками, марихуаною і нікотинном, запускають хімічні процеси, які зрештою призводять до збільшення активності дофаміну в центрі задоволення.

Окремі теоретиків припускають, що люди, які зловживають психоактивними препаратами, страждають від синдрому дефіциту задоволення, їх центри задоволення не отримують достатньої активації в повсякденному житті. Тому вони звертаються до психоактивних препаратів для того, щоб стимулювати свої центри задоволення, насамперед під час стресу. Висловлюється припущення, що можливою причиною виникнення даного синдрому є такі аномальні гени, як аномальний D2 рецепторний ген [2].

Отже, для пояснення причин зловживання психоактивними речовинами і залежно від них були висунуті різні точки зору. Дослідження повністю не доводять жодну з них, але починають проливати світло на природу даних розладів.

Відповідно до соціокультурної точки зору найсхильнішими до зловживання психоактивними препаратами є ті, хто живе в умовах стресу, або ті, у чиєму сімейному докільлі схвалюється або допускається вживання таких препаратів. Згідно із психодинамічною точкою зору, люди, які зловживають психоактивними речовинами, мають сильні потреби в такій залежності, сліди яких можна виявити в ранньому дитячому віці. Деякі прихильники цієї теоретичної моделі також вважають, що певні люди володіють властивостями, характерними для особистості, яка зловживає психоактивними речовинами, що і викликає в них схильність до зловживання. В основі бихевіористської точки зору лежить припущення, що використання психоактивних препаратів спочатку підкріплюється тим, що воно знімає напругу і піднімає настрій.

Пояснення даної проблеми з біологічних позицій, підтверджене за допомогою досліджень серед близнюків і тих, хто був усиновлений, за допомогою вивчення генетичних

зв'язків, і досліджень, проведених на молекулярно-біологічному рівні, передбачає наявність у людей спадкової схильності до залежності від психоактивних речовин. Дослідники також встановили, що при надмірному і систематичному вживанні будь-якого препарату толерантність до цього препарату й абстинентні симптоми можуть бути викликані зниженням у головному мозку вироблення певних нейротрансмітерів. Нарешті, результати біологічних досліджень наводять на думку про те, що багато, а можливо, що й усі психоактивні препарати зрештою викликають збільшення активності дофаміну в центрі задоволення головного мозку.

Висновки. Отже, на підставі проведеного теоретичного дослідження узагальнюються висновки про те, що зловживання психоактивними речовинами може викликати тимчасові порушення поведінки, настрою, і мислення тощо. Регулярне і надмірне вживання психоактивних речовин може призвести до виникнення зловживання ними, коли людина повністю покладається на будь-який препарат, що вкрай згубно відбивається на її стосунках з іншими людьми, на роботі і впливає на інші сфери діяльності. Також може виникнути залежність від речовини, коли людина концентрує власне життя тільки на речовині, з часом виробляє толерантність щодо даної речовини і, можливо, відчуває неприємні симптоми абстиненції, коли припиняє його прийом.

Для пояснення причин зловживання психоактивними речовинами і залежно від них були висунуті різні точки зору, основними з яких є соціокультурна психодинамічна, біологічна.

Література

1. Венгер А.Л. Психологическое консультирование и диагностика: практ. руководство / А.Л. Венгер. – Ч. 2. – М.: Генезис, 2001. – 128 с.
2. Комер Р. Патопсихология поведения. Нарушения и патологии психики.- [4-е изд.]/ Рональд Комер. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007.

3. Кон И.С. Психология старшеклассника / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1982. – 207 с.
4. Разумихина Г.П. Семейные тайны любви для подростков / Г.П. Разумихина. – Ростов- на Дону: Феникс, 2004. – 448 с. – (Серия «Психологический практикум»).
5. Сирота Н.А., Ялтонский В.М. Профилактика употребления наркотиков и других психоактивных веществ среди детей и подростков / Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский. – Город: издат., 2003. – ... с.
6. Солдаткин В.А. Концепции происхождения зависимого поведения (на модели патологического гемблинга) / В.А. Солдаткин // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2008. – Т. 10. – №3. – С. 4–12.
7. Хажилина И.И. Профилактика наркомании: модели, тренинги, сценарии / И.И. Хажилина. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2002.
8. Холмс Д. Анормальная психология / Д. Холмс. – СПб.: Питер, 2003. – 304 с. – (Серия «Концентрированная психология»).
9. Юлдашев В.В. Социально-психологические и биологические факторы формирования аддиктивного поведения подростков: автореф. дис. ... доктора мед. наук., – М, 1997.

References

1. Venger A.L. Psikhologicheskoye konsul'tirovaniye i diagnostika : prakt. rukovodstvo / A.L. Venger. – ch. 2. – М. : Genezis, 2001. – 128 s.
2. Komer R. Patopsikhologiya povedeniya. Narusheniya i patologii psikhiki.- [4-ye izd.] / Ronal'd Komer. – SPb.: Praym-YEVROZNAK, 2007.
3. Kon I.S. Psikhologiya starsheklassnika / I. S. Kon. – М. : Prosveshcheniye, 1982. – 207 s.
4. Razumikhina G.P. Semeynyye tayny lyubvi dlya podrostkov / G. P. Razumikhina. – Rostov on the Don: Feniks, 2004. – 448 s. – (Seriya «Psikhologicheskiiy praktikum»).

5. Sirota H.A., Yaltonskiy V.M. Profilaktika upotrebleniya narkotikov i drugikh psikhoaktivnykh veshchestv sredi detey i podrostkov / H.A. Sirota, V.M. Yaltonskiy. – 2003.- ... s.
6. Soldatkin V.A. Kontseptsii proiskhozhdeniya zavisimogo povedeniya (na modeli patologicheskogo gemblinga) / V.A. Soldatkin // Psikhiatriya i psikhofarmakoterapiya. – 2008. – T. 10. – №3. – S. 4–12.
7. Khazhilina I.I. Profilaktika narkomanii: modeli, treningi, stsenarii / I.I. Khazhilina. – M.: Izd-vo In-ta psikhoterapii, 2002.
8. Kholms D. Anormal'naya psikhologiya / D. Kholms. – SPb.: Piter, 2003. – 304 s. – (Seriya «Kontsentrirovannaya psikhologiya»).
9. Yuldashev V.V. Sotsial'no-psikhologicheskiye i biologicheskiye faktory formirovaniya addiktivnogo povedeniya podrostkov: avtoref. dis. ... doktora med. nauk., – M, 1997.